☆ نازیہ انور

ڈاکٹر یونس احقر تے احمد مشتاق دا اسلوبِ شعر
(تحقیقی تنقیدی مطالعہ)

Dr. Younis Ahqar and Ahmed Mushtaq's style of poetry (Research & Critical Analysis)

Abstract:

This research paper presents a comparative stylistic study of the Ghazals of Ahmed Mushtaq (A renowned Urdu Poet) and Dr. Yunus Ahqar (well known Punjabi poet). It identifies how both Poets have drawn on similar styles, artistic methods of creating emotion, use of language and the symbolic system they have developed. Both making use of a language which is very much the similar (Punjabi and Urdu), both poets maintain a tradition of Ghazal, sharing similar intellectual and aesthetic values while having very different structures. In the stylistic analysis, it can be seen that Dr Yunus Ahqar's ghazals have significant emphasis placed on the local culture in which they were written, as well as a simple flow of language. Ahmed Mushtaq's ghazal is based on a sense of modernity and simplicity. This paper adds understanding of both poets and how their creations are harmoniously created within the framework of the

two languages; something of great importance in such a rich and diverse culture as Punjabi and Urdu poetry.

Keywords: *Dr. Yunus Ahqar, Ahmed Mushtaq, Poets, Ghazals, Punjabi and Urdu, Critical Analysis, Culture, Creating Emotion, Different Structures.*

غزل اُردو تے پنجابی ادب دی اک اہم تے مقبول ترین صنف اے۔ شعری ادب دا بوہتا سرمایہ ایس صنفِ سخن وچ تخلیق ہویا۔ موضوعات تے اسلوب دی تازگی پاروں غزل ہر عہد دے مزاج تے ماحول دے نال نال نویں فکر تے اسلوبی رجحان نوں اپنے اندر جذب کرن دی صلاحیت رکھدی اے۔ غزل دا اپنا اک مزاج تے لہجہ اے تے مزاج اودوں پیدا ہوندا اے جدوں لکھن والا اوس مٹی دی تہذیب نال جڑیا ہوئے۔

اُردو تے پنجابی زبان تے ادب دے اک دوجے اتے ڈونگھے اثرات نیں۔ ایس دھرتی دا لکھاری جدوں اُردو زبان وچ وی لکھدا اے تے پنجاب دا مزاج، لہجہ تے مٹھاس اردو وچ منتقل کر دیندا اے۔ انج دونواں زباناں دے اسلوب تے لب لہجے وچ یک رنگی تے ہم آہنگی ویکھن نوں ملدی اے۔

ایس مقالے وچ اسیں ڈاکٹر یونس احقر دی پنجابی غزل تے احمد مشتاق دی اُردو غزل دا اسالیبی مطالعہ پیش کراں گے۔ کیوں جے پنجابی تے اُردو غزل دے سبھا وچ چوکھی مماثلت پائی جاندی اے جس دی واضح وجہ ایہہ اے کہ اک دھرتی دے وسنیکاں دا مزاج تہذیبی ماحول دی سانجھ پاروں اکو جیہا رجحان رکھدا اے۔ ایس ذہنی ہم آہنگی بارے ڈاکٹر عبدالحمید سرشار ہوری لکھدے نیں کہ:

> "غزل دی صنف وی اک اجیہا اظہار تے پیرایۂ بیان اے جیہڑا مشرقی مزاج تے اوتھوں دے لوکاں دیاں طبیعتاں تے ذہناں نال پوری طرح ہم آہنگ اے۔"(1)

پنجابی تے اُردو غزل دا سانواں مطالعہ کرن نال پتا لگدا اے کہ جدید غزل گو نے مشرقی تہذیب تے معاشرتی حالتاں دے اثر ہیٹھ غزل دی جیہڑی فضا تخلیق کیتی اوہ کدھرے اک

دوجے نال مماثلت تے کدھرے تضاد وی رکھدی اے۔ ایس دی وجہ ایہہ اے اگرچہ دونویں زباناں اک ای صنفی روایت نال تعلق رکھدیاں نیں لیکن زبان تے مزاج دے فرق نال اسلوب وکھو وکھ صورت اختیار کر لیندا اے۔ تاہم لسانی اعتبار نال دونواں زباناں دے قواعد تے لفظاں دا ذخیرہ تقریباً اکو جیہا اے۔ ایس لئی دونواں زباناں دے شاعراں نے جذبے دی شدت تے اسلوب دی تازگی نال غزل دے رُکھ اتے جیہڑے پھل کھڑائے، اوہ مشرقی مزاج نال پوری طرح ہم آہنگ اے۔ جدید غزل گو شاعراں نے حیات تے کائنات دے ہر رنگ تے ہر کرتن نوں اسلوب دے نویں پن تے تخیل دی اڈاری نال انج بیان کیتا اے کہ غزل دا دامن ون سونے رنگاں نال مہکا دتا۔

ہر ادب اپنے عہد دے غالب رؤیاں دا ترجمان ہوندا اے جس پاروں ادب نوں سماج دی تاریخ دی حیثیت حاصل ہوندی اے۔ ایس حوالے نال جدید غزل دی تاریخ اتے جھات پائیے تے پتا لگدا اے کہ جدید غزل دی روایت چار اسالیب اتے کھلوتی ہوئی اے جیہناں وچوں پہلے اسلوب وچ فلسفیانہ گہرائی، دوجے وچ نرم روی، تیجا ترقی پسند اسلوب تے چوتھا مشاعراتی اسلوب اے۔

اسیں جیہناں دو شاعراں دے اسلوب دا مطالعہ کر رہے آں اوہ تیجے اسلوب دے نمایاں شاعراں نال تعلق رکھدے نیں اُردو غزل وچ اس دے نمائندہ شاعر فراق، ناصر کاظمی تے احمد مشتاق نیں۔ جدکہ پنجابی وچ ایس اسلوب دی نمائندگی کرن والے شاعر، سلیم کاشر، رؤف شیخ تے ڈاکٹر یونس احقر ہوری نیں۔

ڈاکٹر یونس احقر تے احمد مشتاق دونویں جدید غزل دے اُوس اسلوب دی نمائندگی کرن والے شاعراں وچوں نیں جس دی بنیاد نرم روی تے سادگی اے۔ ادب چوں کہ ہمیشہ اپنی روایت وچ سفر کردا اے تے پنجابی تے اُردو دے ایہناں دونواں شاعراں نے روایت دی پاسداری دے نال نال لسانی اعتبار نال غزل دے اسلوب نوں نویاں ذائقیاں نال آشنا کر کے جدید غزل نوں مانتا بخشی۔

موضوع تے اسلوب دے حوالے نال وی دونواں شاعراں دی غزل وچ ہم آہنگی پائی جاندی اے۔ لسانی اعتبار نال چوں کہ پنجابی تے اُردو دونواں زباناں وچ چوکھی سانجھ پائی جاندی

اے اس لیے لفظاں دا اشتراک وی دونواں شاعراں دی غزل نوں نیڑے لیاؤندا اے۔

دونواں زباناں دی تخلیقی سانجھ، لہجے تے تلفظ دی ہم آہنگی بارے ڈاکٹر جمیل جالبی ہوری لکھدے نیں:

> ''پنجابی لہجہ، آہنگ، تلفظ اور محاورہ شروع ہی سے اردو زبان کے خون میں شامل رہا ہے۔ اُردو کو اہلِ پنجاب ہی نے اپنے سینے سے دودھ پلا کر پالا پوسا ہے۔''(2)

جدید غزل دے شاعر نے عصری آگہی نوں نویں لہجے، نویں اسلوب تے نویں احساس نال انج بیان کیتا کہ پورا عہد اس غزل وچ ساہ لیندا وکھالی دیندا اے۔ پنجابی زبان دی اپنی اک مخصوص فضا اے تے جدید غزل گو شاعر نے لفظاں تے علامتاں دی ورتوں نال اپنا وکھرا اسلوب تے شناخت بنائی اے تے گل وبلبل جہیاں فارسی ترکیباں تے موضوعاں وچوں نکل کے حیاتی دیاں رنگاں نوں غزل دا موضوع بنایا۔ سید اختر جعفری ہوراں دی رائے ویکھو:

> ''غزل نے ترقی دے کئی پینڈے طے کیتے نے پر اوہدے وچ ہن اینی کو وسعت آ گئی اے کہ اوہدے وچ محبوب توں اڈ سماجی، سیاسی، علمی تے فلسفیانہ مضمون وی بیان کیتے جا سکدے نیں۔''(3)

ایس حوالے نال ویکھئے تے ڈاکٹر یونس احقر تے احمد مشتاق دی غزل وچ داخلی تجربے، فکری تہہ داری تے علامتاں دی ورتوں اک دوجے نالوں مختلف اے۔ لسانی سطح اتے ڈاکٹر یونس احقر ہوراں دی غزل وچ پنجابی لب و لہجے دی فطری روانی، مٹھاس تے کوملتا دے نال نال دھرتی نال جڑت تے مقامی لہجہ نمایاں اے، جیہڑا اپنی دھرتی تے ثقافت نال فطری وابستگی پاروں پیدا ہویا اے۔ جد کہ احمد مشتاق دی غزل فکری تے معنوی ڈونگھیائی تے نرم اسلوب پاروں انفرادی لہجہ رکھدی اے۔

ڈاکٹر یونس احقر دی غزل دی زبان نہ تے بہت گنجھلدار اے تے نہ حدوں ودھ سادہ، بل کہ اوہناں نے اک متوازن تے سادہ اسلوب اپنایا اے۔ مقامی لفظاں تے علامتاں دی ورتوں نال صوتی حسن تے جذباتی تاثیر پیدا کر کے اوہناں نے غزل نوں فطری روانی عطا کیتی۔

اوہناں دی غزل وچ ورتے گئے استعارے تے تشبیہاں صرف جمالیاتی اظہار دا ذریعہ

نہیں بل کہ فکری ڈونگھیائی دا ذریعہ وی نیں فکری اعتبار نال ڈاکٹر یونس احقر دی غزل انسان دی تنہائی، سماجی ناہمواری پاروں پیدا ہون والے داخلی کرب دا بیان اے۔

اوہناں دے اسلوب دی خاصیت ایہہ اے کہ فرد تے سماج دونواں دی بے چینی تے کرب اک دوجے نال جڑیا وکھالی دیندا اے:

رستے دے پتھراں توں ایہو سوچ کے میں گھبراندا نہیں
چھلاں دے سر اُچے ہوون کھیہ کے نال چٹاناں دے (4)

انج اوہناں دی غزل اجتماعی شعور دی نمائندگی کر دی وکھالی دیندی اے۔ ڈاکٹر یونس احقر نے شاعری دی عروضی پابندیاں دا خیال۔ رکھدیاں ہویاں داخلی آہنگ تے صوتی ترتیب نال شعراں وچ اک اجہی لے پیدا کیتی اے جیہڑی قاری دے جذبے تے فکر دونواں نوں متاثر کر دی اے۔

ڈاکٹر یونس احقر دی غزل دے اسلوب دا اک نمایاں وصف روایت تے جدت دا امتزاج اے اوہناں نے کلاسیکی غزل دے فنی تے فکری روّیے نوں جدید طرزِ احساس نال غزل وچ شامل کر کے پنجابی غزل نوں اک نواں ذائقہ عطا کیتا۔ ڈاکٹر یونس احقر اوہناں غزل گواں وچ شمار ہوندے نیں جیہناں نے غزل نوں صرف جذبیاں دے اظہار دا وسیلہ بناون دی تھاں اس وچ فکری ڈونگھیائی تے عصری شعور وی شامل کیتا۔ زبان تے ہیئت دے اعتبار نال ڈاکٹر یونس احقر دی غزل وچ جدید حسیت دی جھلک نمایاں اے کیوں جے اوہناں نے کلاسیکی سانچے وچ اظہار دے نویں امکان پیدا کیے نیں۔ اوہناں دی غزل وچ ورتی جاون والی زبان تصنّع تے بناوٹ توں پاک اے۔

ڈاکٹر یونس احقر دی غزل وچ فطری پنجابی لہجہ براہِ راست اپنے قاری نال مکالمہ کردا وکھالی دیندا اے جیہڑا اوہناں دے اسلوب دی انفرادیت اے۔ روزمرہ دے پنجابی لفظاں وچ صوتی محاورے والی فضا پیدا کر کے صوتی تاثر نال شعری وقار وچ وادھا کر دا اوہناں دا شعر ویکھو جیہڑا اسلوب دے حسن نوں اک وکھری شان عطا کر دا اے:

دکھاں دے جرلین دی مینوں ایسراں عادت ہوگئی اے
مینوں پینگ ہلارے لگن ، لوکی جنہوں کہن بھچال (5)

ڈاکٹر یونس احقر ہوراں دی شاعری جذباتی لفظاں دی بجائے صوتی آہنگ نال قاری دے دل تے دماغ نوں متاثر کر دی اے۔صوتی آہنگ نال شعراں وچ حسن پیدا کرن والے ایس شاعر بارے ڈاکٹر انعام الحق جاوید ہوری لکھدے نیں:

''یونس احقر دی تقریباً ساری شاعری بیانات دی بجائے تجربات دی شاعری اے جیہڑی بصیرت زدہ لوکاں تک اپنے مفہوم دے ذریعے منتقل ہوندی اے، تے بصارت توں محروم افراد نوں شیشہ وکھان دی بجائے صوتی اثرات دے ذریعے متاثر کر دے اے۔''(6)

مختصر ایہہ کہ ڈاکٹر یونس احقر نے نویں فکری ڈھنگ نال ہر اکھر نوں اوہدے مزاج تے مہاندرے مطابق ورت کے اسلوب دی تازہ کاری دا ثبوت دتا اے۔نویاں سوچاں نال سجری سویر دی امید تے عزم و ہمت دا پیغام اوہناں دی غزل وچ مرکزی حیثیت رکھدا اے۔اوہناں نے روشنی نوں منزل دا استعارہ بنا کے حیاتی دے ہنیرے دور کرن دا جتن کیتا اے:

جیون دی ایہہ نعمت کدھرے زحمت بن نہ جاوے
روشنیاں نوں منزل متھیئے دور ہنیرے رکھیے

اردو غزل گو احمد مشتاق نے سادہ تے نرم اسلوب رہیں، محبت دی اکھ نال حیاتی دے سارے مسلیاں نوں ویکھن تے پرکھن دے عمل نال اپنی غزل وچ انفرادیت پیدا کیتی اے۔ ایس انفرادی لہجے پاروں اوہناں دی غزل وچ ایک محبوبیت بھری شان پیدا ہوگئی جیہڑی اوہناں نوں اپنے ہمعصراں نالوں ممتاز کر دی اے۔اسالیبی حوالے نال احمد مشتاق دی غزل زبان، معنی تے ہیئت دی تہہ داری نال داخلی آہنگ رکھدی اے۔اوہناں نے اوکھیاں تے گنجھلدار ترکیباں ورتن دی تھاں سادہ اسلوب راہیں غزل نوں وقار بخشیا۔حیاتی دی بے ثباتی تے معاشرتی اونچ نیچ دا نقشہ وی اوہناں نے محبت دی تہذیب راہیں بیان کر کے ایس موضوع نوں انفرادیت عطا کر دتی۔

یہ نقشِ محبت ہے دوبارہ نہ بنے گا
چاہیں بھی تو اس طرح کا نقشہ نہ بنے گا(7)

اسلوب دی ایس سادگی تے پُرکاری نے ایس موضوع وچ تاثیر پیدا کر دتی اے احمد مشتاق نے روایتی استعاریاں نوں وی نویں سیاق وچ ورت کے عام تجربے تے موضوع نوں

معنویت عطا کر دتی اے۔احمد مشتاق نے نرم روی تے دھیمے لہجے نال شعر نوں نواں تے نرویا روپ عطا کیتا۔ ایہہ خوبی اوہناں دی غزل نوں فکری ڈونگھیائی تے معنوی وسعت عطا کر دی اے۔

حیاتی دے کچے رنگاں دا بیان اوہناں نوں صوفیانہ فکر نال جوڑ دا اے تے کائنات دی ہر شے نوں محبت دے زاویے نال ویکھن والا رویہ اوہناں دی غزل نوں نویکلا پن عطا کردا اے۔ڈاکٹر ممتاز الحق لکھدے نیں:

''احمد مشتاق محبت ہی کے حوالے سے زندگی کے دوسرے مسائل کو
دیکھتے ہیں۔مشتاق کا عشق مہذب ہے، اس میں رکھ رکھاؤ ہے۔''(8)

احمد مشتاق دی غزل دی اک خاصیت ایہہ وی اے کہ اوہناں نے درخت، موسم تے شجر ورگیاں علامتاں ورت کے اجہے منظر تخلیق کیتے نیں۔جیہناں رایں معنی دی بجائے احساس دی کیفیت پیدا ہوندی اے۔ اوہناں نے لفظاں دی بنرکاری تے اسلوب دی تازگی نال مادیت پرست ماحول دا جیہڑا نقشہ کھچیا اے اوہدے نال اج دے انسان دا بنیادی مسئلہ تنہائی، ذات دا کرب تے انسانی رشتیاں دی ناپائیداری دی عکاسی کیتی اے۔لیکن اسلوبِ بیان اجہا اے کہ غزل وچ جذبے دی شدت دی بجائے فکری تاثیر تے معنوی ڈونگھیائی پیدا ہوگئی اے:

سر اٹھاتے ہی کڑی دھوپ کی یلغار ہوئی
دو قدم بھی کسی دیوار کا سایہ نہ گیا(9)

احمد مشتاق دی غزل دا نمایاں اسلوب غیر جذباتی پن نال ڈونگھی تاثیر پیدا کرنا اے۔ اوہناں دی غزل قاری دے جذبے نوں ٹنبن دی بجائے غور تے فکر دی دعوت دیندی اے تے ایہہ رویہ اوہناں دے رومانی موضوع نوں وی آفاقی بنا دیندا اے۔ایس حوالے نال اوہناں دا اسلوب جدید غزل دے سنجیدہ قاری نوں نویاں جہاناں دی سیر کراندا اے۔ہیئتی تے فنی اعتبار نال احمد مشتاق دی غزل روایت دی پابند نہیں کیوں جے اوہ ہیئت نوں محض سانچے دے طور اتے ورتن دی بجائے اوہدے اندر داخلی آہنگ تے معنوی تسلسل نال کیفیت پیدا کر دے نیں۔ اوہناں دے اسلوب دی اک ہور خاصیت شعراں وچ صوتی آہنگ تے داخلی ترنم اے جیہڑا غزل دے جمالیاتی تاثر نوں دگنا کر دیندا اے:

ترے آنے کا دن ہے تیرے رستے میں بچھانے کو
چمکتی دھوپ میں سائے اکٹھے کر رہا ہوں میں (10)

احمد مشتاق محسوسات دے شاعر نیں اوہ ہر شے نوں احساس دی جدت نال غزل دے قالب وچ ڈھالن دا ہنر جاندے نیں۔ ایس توں علاوہ لسانی شعور تے جدید طرزِ احساس نال احمد مشتاق نے غزل وچ جیہڑا طلسم پیدا کیتا اے اوہدے وچ تہذیبی شائستگی تے کوملتا اے۔

حیاتی دے غماں وچوں سکون لبھن دا آہر کرن والے ایس شاعر دی غزل وچ غم وی گنگناندے وکھالی دیندے نیں:

رات پچھلے پہر وہ ہوائیں چلیں پھول رونے لگے زخم گانے لگے
تیرے جانے کے دن تیرے آنے کے دن یاد کی شاخ پر چہچہانے لگے (11)

خوشی تے غماں نوں جیوندے جاگدے کردار راہیں بیان کرن تے حزنیہ ترنم نال اپنے اسلوب دی شناخت کروان والے ایس شاعر بارے سہیل احمد خان لکھدے نیں:

''احمد مشتاق کی غزل کا حزنیہ ترنم، تاثرات کا وفور اور تمثالوں کی کسی غیر مانوس جہت کو دکھانے کی صلاحیت ان کے لہجے کی شناخت کراتی ہے۔'' (12)

دونواں شاعراں دے اسلوب دا مطالعہ دسدا اے کہ وکھو وکھ زباناں راہیں اسالیبی سطح اتے ایہناں دی غزل وچ معنوی تہہ داری دی مشترکہ خصوصیت نمایاں اے۔ تقابلی مطالعہ ایہہ وی واضح کردا اے کہ زبان دے اختلاف دے باوجود فکری سنجیدگی تے محسوسات دے رنگ تقریباً اکو جہے نیں۔

لسانی اسلوب دے اعتبار نال ڈاکٹر یونس احقر نے پنجاب دی ثقافت، رہن سہن تے تہذیبی شعور نوں غزل راہیں بیان کیتا جد کے احمد مشتاق نے اُردو دی سادہ زبان ورت کے معنوی ڈونگھیائی نال غزل دے اسلوب نوں سنگھار یا اے۔ تاہم تشبیہ تے استعارے دی ورتوں دونواں شاعراں کول اسلوبی سطح اتے نویں پن نال ظاہر ہوئی اے۔ ڈاکٹر یونس احقر نے روایتی علامتاں نوں سماجی رویاں لئی ورتیا اے جد کے احمد مشتاق دی علامت نگاری قاری نوں مفہوم دی بجائے کیفیت نال آشنا کر دی اے۔ ایسے طرح ڈاکٹر یونس احقر کول فرد دا کرب اجتماعیت وچ ڈھلدا

جاپدا اے تے احمد مشتاق کول ایہہ ہی کرب محبت دی تہذیب راہیں باطنی کیفیت دی صورت وچ ظاہر ہوندا اے۔

تقابلی اسلوب دے مطالعے توں ایہہ نتیجہ اخذ کیتا جا سکدا اے کہ ڈاکٹر یونس احقر تے احمد مشتاق دونویں جدید غزل نوں فکر دی ڈونگھیائی تے اسالیبی انفرادیت عطا کرن والے شاعر نیں تے ایہناں دی شاعری جدید غزل وچ اسلوب دی تازگی دے حوالے نال بہت اہمیت رکھدی اے۔

References:

* Gardem Town, Toba Tek Singh.

1- Abdul Hameed Sarshar- Gazal ty Punjabi Gazal (Lahore: Bazm-e-Faqeer Pakistan, 2000)100.

2- Jameel Jalbi, Dr.- Tareekh-e-Adab Urdu (Lahore: Majlas Tarqi Adab, 2018)515.

3- Akhtar Jafri, Syed.- Tanqidi Wachar (Lahore: Taj Book Dept, 1996)24.

4- Younas Ahqar, Dr.- Souch Da Safar (Lahore: Aqdas Publication, 1979)401.

5- As Above, P-37.

6- Younas Ahqar, Dr- Waakh Udari Laggay (Lahore: Punjabi Foundation Lower Mall 2009)33.

7- Ahmad Mushtaq- Kulyat Ahmad Mushtaq (Lahore: Sang-e-Meel Publications, 2009)126.

8- Mamtaz ul Haq, Dr.- Jadeed Gazal ka Funy, Siyasi Smaji Mutalea (Dehli: Education Publishing House, 2004)109.

9- Ahmad Mushtaq- Kulyat Ahmad Mushtaq, P-43.

10- As Above, P-157.

11- As Above, P-165.

12- As Above, flap back.